

KS. RYSZARD KAMIŃSKI

TOŻSAMOŚĆ WSPÓŁCZESNEJ TEOLOGII PASTORALNEJ

Terminu „teologia pastoralna” albo „teologia praktyczna”¹ używa się w dwojakim znaczeniu. W szerokim rozumieniu używa się tego określenia na oznaczenie kilku dyscyplin teologii pastoralnej (praktycznej), z których każda zajmuje się zbawczą działalnością Kościoła. Do tych dyscyplin należy dydaktyka pastoralna, obejmująca katechetykę i homiletykę, liturgika oraz teologia pastoralna w wąskim znaczeniu. Każda z wymienionych dyscyplin częściowych teologii pastoralnej zajmuje się odpowiednim zakresem działalności Kościoła, posiada swój własny sposób prowadzenia refleksji naukowej oraz

Ks. prof. dr hab. RYSZARD KAMIŃSKI – dyrektor Instytutu Teologii Pastoralnej i Katechetyki KUL, kierownik Katedry Duszpasterstwa Rodzin i kurator Katedry Teologii Pastoralnej Szczegółowej; adres do korespondencji – e-mail: rkaminski@kul.pl

¹ Obecnie w krajach języka niemieckiego prawie powszechnie używa się nazwy „teologia praktyczna”, chociaż wydane w ostatnim okresie podręczniki tej dyscypliny noszą tytuł „teologia pastoralna”. Zob. podręcznik J. Müllera (1993) i podręcznik P. M. Zulehnera Bd. 1-4 (1999-2000). W publikacjach z kręgu języka francuskiego, hiszpańskiego, włoskiego i angielskiego na określenie interesującej nas dyscypliny teologicznej stosowane są obie nazwy. W Polsce przeważa stosowanie terminu „teologia pastoralna”. Ponieważ jednak dla wielu osób nazwa ta kojarzy się z działalnością tylko hierarchii kościelnej, a nie całego Ludu Bożego, dlatego zasadne wydaje się stopniowe zastępowanie tej nazwy terminem „teologia praktyczna”. Wielu duszpasterzy jest przywiązanych do nazwy „teologia pastoralna”. Zmiana nazwy powinna być związana z pewnymi inicjatywami formacyjnymi. Formacja pastoralna powinna obejmować wyjaśnienie istoty, celu i specyfiki tak rozumianej dyscypliny naukowej. Powyższe racje wzięto pod uwagę przy wyborze nazwy dla wydanego podręcznika tej dyscypliny w Polsce. Zob. *Teologia pastoralna*. Red. R. Kamiński. T. 1-2. Lublin 2000-2002.

odpowiedni warsztat metodologiczny². Wszystkie dyscypliny cząstkowe teologii pastoralnej zajmują się rozwojem Kościoła i pewnym, określonym, zakresem jego działalności zbawczej w konkretnej sytuacji historycznej.

Teologia pastoralna w wąskim znaczeniu to jedna z wymienionych powyżej dyscyplin cząstkowych teologii pastoralnej³. Nią będziemy się zajmować w dalszej części opracowania. Jej przedmiotem jest działalność Kościoła jako Ludu Bożego w świecie. W związku z tym, że przedstawiciele różnych kierunków i ujęć tej dyscypliny akcentują odmienne aspekty działalności zbawczej Kościoła w refleksji teologicznopastoralnej, podkreślając albo elementy eklezjologiczne, albo wspólnotowe, prakseologiczne lub społeczno-polityczne, istnieje wiele i to zróżnicowanych określeń teologii pastoralnej.

Według przedstawicieli nurtu eklezjologicznego teologia pastoralna jest nauką teologiczną o urzeczywistnianiu się Kościoła w teraźniejszości⁴. Według K. Rahnera teologia praktyczna (pastoralna) jest nauką teologiczną, która dzięki teologicznej refleksji nad teraźniejszą sytuacją Kościoła prowadzi badania nad urzeczywistnianiem się Kościoła dzisiaj⁵. Dla F. Klostermanna teologia praktyczna (pastoralna) jest nauką o urzeczywistnianiu się Kościoła jako wspólnoty we współczesnym świecie⁶. Według N. Greinachera teologia praktyczna (pastoralna) jest krytyczną teorią praktyki Kościoła w społeczeństwie⁷. R. Zerfass traktuje teologię praktyczną (pastoralną) jako naukę o działalności praktycznej Kościoła⁸. Przedstawiciele nurtu społeczno-politycznego określają teologię pastoralną jako naukę o działalności zbawczej Kościoła w świetle historycznej praktyki wyzwolenia⁹.

² W. F ü r s t. *Die praktische Theologie und ihre Fächer*. W: *Katholische Theologie heute*. Hrsg. Von F. Wohlmuth. Würzburg 1990 s. 317.

³ Tak rozumiana teologia pastoralna posiada kilka subdyscyplin naukowych, m.in. duszpasterstwo rodzin, teologia charytatywna, misjologia pastoralna, socjologia duszpasterska, psychologia pastoralna itd.

⁴ Zob. H. S c h u s t e r. *Istota i zadania teologii pastoralnej*. „Concilium” 1965-1966 nr 1-10 s. 156.

⁵ „Die Praktische Theologie ist die theologische Wissenschaft die aus einer theologischen Reflexion und Deutung der je jetzt gegebenen Situation der Kirche heraus auf den je jetzt fälligen Selbstvollzug der Kirche reflektiert”. K. R a h n e r. *Pastoraltheologie*. W: HPTH. Bd. 5 s. 394.

⁶ F. B l a c h n i c k i. *Teologia pastoralna ogólna*. Cz. 1. Lublin 1970 s. 57.

⁷ N. G r e i n a c h e r. *Teologia praktyczna jako krytyczna teoria praktyki Kościoła w społeczeństwie*. „Collectanea Theologica” 61:1991 fasc. 2 s. 55-71.

⁸ Zob. R. Z e r f a s s. *Praktische Theologie als Handlungswissenschaft*. W: *Praktische Theologie heute*. Hrsg. von F. Klostermann, R. Zerfass. München–Mainz 1974 s. 164-177.

⁹ M. M i d a l i. *Teologia pastorale o pratica*. Roma 1991 s. 379-385.

Na bazie koncepcji eklezjologicznej teologii pastoralnej, z uwzględnieniem aspektu socjologicznego, sytuują się definicje teologii pastoralnej sformułowane przez socjologów religii. Zbliżoną do F. Houtarta¹⁰ i J. Laloux¹¹ jest definicja ks. W. Piwowarskiego, który określa teologię pastoralną jako „naukę zmierzającą za pomocą teologiczno-socjologicznej analizy konkretnej terażniejszej sytuacji Kościoła do wypracowania aktualnych modeli teologicznych oraz odpowiadających im imperatywów i programów działania¹², według których Kościół w tej konkretnej, terażniejszej sytuacji aktualizuje własną istotę, wypełniając misję pośrednictwa zbawczego”¹³.

Adhortacja apostolska *Pastores dabo vobis* Jana Pawła II ujmuje teologię pastoralną jako „naukową refleksję o codziennym wzrastaniu Kościoła, w mocy Ducha Świętego, w kontekście historii: a więc o Kościele jako powszechnym sakramencie zbawienia, jako znaku i żywym narzędziu zbawienia Jezusa Chrystusa, działającym przez słowo, sakramenty i posługę miłości” (PDV 57). W dokumencie tym czytamy także, że: „teologia pastoralna nie jest tylko umiejętnością, zespołem wskazań, doświadczeń i metod. Ma status pełnoprawnej dyscypliny teologicznej, ponieważ czerpie z wiary zasady i kryteria działalności duszpasterskiej Kościoła w historii [...]. Wśród tych zasad i kryteriów szczególnie ważne miejsce zajmuje ewangeliczne rozeznanie sytuacji społeczno-kulturalnej i kościelnej, w której prowadzona jest działalność duszpasterska” (PDV 57).

Wydaje się, że dla teologa pastoralisty bliskie jest następujące określenie teologii pastoralnej: jest to nauka teologiczna zmierzająca do wypracowania – w świetle Objawienia Bożego i analizy terażniejszej sytuacji Kościoła – zasad i dyrektyw pastoralnych, według których Kościół urzeczywistnia siebie i realizuje pośrednictwo zbawcze dzisiaj.

¹⁰ Zob. F. H o u t a r t. *Sociologie et pastorale*. Paris 1963 s. 171.

¹¹ Zob. J. L a l o u x. *Manuel d'initiation a la sociologie religieuse*. Paris 1967 s. 105.

¹² Aktualny model teologiczny jest to wzór (ideał) wypracowany przez pastoralistę dla chrześcijan i wspólnot chrześcijańskich na podstawie dyscyplin teologii systematycznej i teologii historycznej oraz w oparciu o nauki humanistyczne. Przesłanki większej dostarczają wymienione nauki teologiczne, przesłanki mniejszej nauki humanistyczne. Wniosek ze względu na przesłankę większą ma charakter teologiczny. Modele teologiczne stanowią podstawę do opracowania imperatywów i programów działania. Imperatyw pastoralny jest to zespół dyrektyw (nakazów i zaleceń) odnoszących się do realizacji modeli teologicznych w określonym miejscu i czasie. Programy działania są to merytorycznie i metodycznie zaplanowane etapy urzeczywistniania modeli teologicznych. W. P i w o w a r s k i. *Perspektywa teologiczna a perspektywa socjologiczna w duszpasterstwie*. „Chrześcijanin w Świecie” 1973 nr 26 s. 32-33.

¹³ P i w o w a r s k i. *Perspektywa teologiczna* s. 30.

1. PRZEDMIOT MATERIALNY I FORMALNY TEOLOGII PASTORALNEJ

Zadaniem teologii pastoralnej jest naukowe ukształtowanie samoświadomości aktualnie działającego Kościoła. Świadomość ta jest konieczna dla skutecznego działania Kościoła. Bez tej naukowej refleksji Kościoła nad swoją naturą, w kontekście terażniejszej sytuacji, jego działalność nie byłaby przystosowana do aktualnych warunków. Poprzez wypracowanie zasad i dyrektyw pastoralnych teologia pastoralna przyczynia się do wytyczenia dróg urzeczywistniania się Kościoła dziś i w przyszłości oraz skuteczności planowania kościelnego. Nie może jednak teologia pastoralna zastępować konferencji pastoralnych czy rad duszpasterskich, gdzie dyskutuje się, co „tu i teraz” jest do zrobienia i na ile dane zasady praktycznoteologiczne nadają się w określonej sytuacji do zastosowania. Adhortacja apostolska *Pastores dabo vobis* potwierdza, że „wiedzę, zdobytą dzięki studiom teologii pastoralnej, należy wykorzystywać w zastosowaniach praktycznych, to jest w określonych formach posługi duszpasterskiej [...]” (PDV 57).

Specyfiką teologii pastoralnej jest fakt, że jest ona dyscypliną naukową, w której zbiegają się różne refleksje, analizy, propozycje pochodzące z teologicznych ośrodków badawczych, od hierarchii kościelnej, instytucji duszpasterskich i poszczególnych pastoralistów, aby je systematyzować, koordynować oraz w miarę obiektywnie przedstawiać z uwagi na wspólny cel, jakim jest samourzeczywistnianie Kościoła w aktualnych warunkach miejsca i czasu¹⁴. Można powiedzieć, że zadaniem teologii pastoralnej jest kształtowanie naukowej refleksji Kościoła nad samym sobą w oparciu o wyżej wymienione nośniki informacji naukowej.

Zadaniem teologii pastoralnej jest także kształcenie duszpasterzy i apostołów świeckich oraz przygotowanie ich do pracy w Kościele¹⁵. Chodzi tutaj o formację teologicznopastoralnego sposobu myślenia, o umiejętność oceniania i rozwiązywania konkretnych problemów i sytuacji duszpasterskich w świetle teologicznych zasad wynikających z istoty dzieła zbawczego i jego uobecniania się w Kościele. Zmierza się do wyrobienia zdolności samodzielnego przeprowadzania diagnozy i prognozy rzeczywistości społeczno-religijnej i podejmowania adekwatnych decyzji w konfrontacji z konkretną sytuacją życiową (zob. PDV 57).

Przedmiotem materialnym teologii pastoralnej jest życie i działalność Kościoła w warunkach współczesności. Przedmiot ten należy widzieć w opcji

¹⁴ Zob. S c h u s t e r. *Istota i zadania* s. 159-160; zob. PDV 57.

¹⁵ R. K a m i ń s k i. *Wprowadzenie do teologii pastoralnej*. Lublin 2001 s. 114-115.

soborowej wizji Kościoła jako wspólnoty Ludu Bożego i Mistycznego Ciała Chrystusa. Tak rozumiana teologia pastoralna prowadzi naukową refleksję nad życiem i działalnością Kościoła, nad podmiotami działalności zbawczej Kościoła, nad funkcjami, strukturami i uwarunkowaniami jego urzeczywistniania się w teraźniejszości. Zasady działalności Kościoła są formułowane na podstawie Objawienia Bożego i nauczania Kościoła. Są one kryteriami oceny aktualnej reakcji Kościoła na wezwania do urzeczywistniania siebie i swego posłannictwa w obecnym czasie. Opierając się na tych zasadach, ustala się imperatywy dla działalności Kościoła na dziś i na najbliższą przyszłość.

Teologia pastoralna dokonuje także analizy aktualnej sytuacji Kościoła, w której realizuje on swoją działalność. Jest to analiza o charakterze teologiczno-historycznym, teologiczno-socjologicznym lub teologiczno-psychologicznym, dokonana za pomocą metod właściwych tym dyscyplinom. Analiza ta służy sprawdzeniu zasadności i skuteczności istniejących form działalności Kościoła w aktualnych warunkach. Ważne miejsce przypada tutaj interpretacji dotychczasowych form działalności Kościoła, służących temu instytucji oraz istniejących związków Kościoła z kulturą. Teologiczna interpretacja powyższych zjawisk związana jest z odczytywaniem znaków czasu, którymi są zjawiska z różnych dziedzin aktywności ludzkiej, wyrażające potrzeby i aspiracje dzisiejszej ludzkości. Te zjawiska stają się znakami czasu dopiero wtedy, gdy dojdą do świadomości w biegu historii¹⁶.

Teologia pastoralna ustala także konkretne dyrektywy i wskazania pastoralne, według których powinna przebiegać działalność Kościoła. Formułując teologicznie uzasadnione zasady i dyrektywy pastoralne dotyczące działalności Kościoła dzisiaj i na przyszłość, teologia pastoralna przyczynia się do kształtowania świadomości tych, którzy za tę działalność pastoralną Kościoła są odpowiedzialni.

Powyższe rozumienie przedmiotu materialnego teologii pastoralnej pozwala odróżnić teologię pastoralną od eklezjologii, uprawianej w ramach teologii systematycznej. Teologia pastoralna natomiast zajmuje się Kościołem w jego wymiarze egzystencjalnym i dynamicznym, a więc jego wieloraką działalnością w świecie, rozumianą zarazem jako działalność społeczno-historyczna i transcendentna. Ponieważ oba aspekty eklezjologii: esencjalny i egzystencjalny wzajemnie się przenikają i dopełniają, dlatego potrzebna jest współpraca teologii pastoralnej i teologii systematycznej¹⁷.

¹⁶ A. Z u b e r b i e r. *Materiały do teorii teologii praktycznej*. Warszawa 1974 s. 74-77.

¹⁷ S c h u s t e r. *Istota i zadania* s. 157; Z u b e r b i e r, jw. s. 105-107.

Przedmiotem formalnym teologii pastoralnej jest urzeczywistnianie się Kościoła w terażniejszości. Oznacza to, że formalnym punktem widzenia przedmiotowej dziedziny teologii pastoralnej są uwarunkowania, w jakich dokonuje się uobecnianie Kościoła w aktualnej sytuacji. Przedmiotem tym nie zajmują się podstawowe nauki teologiczne, gdyż nie dysponują odpowiednimi dla analizy terażniejszej sytuacji Kościoła narzędziami badawczymi. Przedmiotem dla tych dyscyplin jest Kościół w swojej istocie. Analiza aktualnej działalności Kościoła ze wszystkimi jej uwarunkowaniami jest zadaniem teologii pastoralnej¹⁸ i jej subdyscyplin naukowych. Badane w ten sposób uwarunkowania określają możliwości urzeczywistniania się Kościoła i reagowania na nie oraz narastające problemy eklezjalne.

Konkretna sytuacja, w której przypada Kościołowi spełniać swoje posłannictwo, nie jest przypadkiem, ale przewidzianym przez Boga czasem, w którym Kościół musi istnieć i działać. W takim rozumieniu aktualna sytuacja, w której Kościół urzeczywistnia zbawienie, jest elementem konstytutywnym zbawczej działalności Kościoła. Zainteresowanie Kościoła poznaniem aktualnej sytuacji jest równocześnie rozpoznaniem własnej kondycji Kościoła i urzeczywistniania się w terażniejszości. Analiza aktualnej sytuacji Kościoła jest analizą teologiczną, chociaż opartą na wynikach dostarczonych przez nauki pozateologiczne¹⁹. Taka analiza występuje w pracach z zastosowaniem paradygmatu analizy teologii pastoralnej²⁰.

2. PRAKTYCZNY I NORMATYWNY CHARAKTER TEOLOGII PASTORALNEJ

O specyfice teologii pastoralnej decyduje jej praktyczny i zarazem normatywny charakter. Ważne dla teologii pastoralnej jest pytanie czy Kościół, aktualizujący swoją działalność w określonych warunkach miejsca i czasu, realizuje w swojej strukturze, celach, formach i metodach działania, w osiągniętych rezultatach i w życiu członków – zbawczą misję, do której został powołany. Odpowiedź na to pytanie musi zawierać odniesienie do Objawienia Bożego i nauk teologicznych oraz z drugiej strony do konkretnej sytuacji.

¹⁸ S c h u s t e r. *Istota i zadania* s. 158; P i w o w a r s k i. *Eklezjologiczna koncepcja* s. 304-306.

¹⁹ F. B l a c h n i c k i. *Teologia pastoralna ogólna*. Cz. 2. Lublin 1971 s. 92-93; P i w o w a r s k i. *Eklezjologiczna koncepcja* s. 306.

²⁰ K a m i ń s k i. *Wprowadzenie do teologii pastoralnej* s. 118-121.

Oba elementy, normatywny i praktyczny, stanowią w badaniach teologiczno-pastoralnych jedną całość²¹.

Teologia pastoralna jest nauką praktyczną ze względu na swój przedmiot, którym jest działalność zbawcza Kościoła jako wspólnoty Ludu Bożego. Dlatego zajmuje się ona badaniem rzeczywistości społecznej i indywidualnej oraz poznaniem warunków miejsca i czasu, w których dokonuje się działalność zbawcza Kościoła, poznaniem historycznego doświadczenia duszpasterskiego Kościoła i wszystkiego, co rzuca światło na postawy i zachowania poszczególnych ludzi i społeczności. Skuteczna działalność Kościoła zakłada wiedzę o rzeczywistości społecznej, historycznej, religijno-duszpasterskiej i psychologicznej, czyli znajomość osób i grup ludzi, na które Kościół oddziałuje. Refleksja pastoralna musi opierać się na znajomości rzeczywistości podlegającej ciągłym zmianom²². Te same formy oddziaływania duszpasterskiego mogą mieć w zmienionych uwarunkowaniach historycznych, społecznych i religijnych różną wymowę i skuteczność w osiągnięciu celu.

Teologia pastoralna jest nauką normatywną, gdyż wypracowuje normy i zasady, którymi powinny kierować się wspólnoty eklezjalne i ich reprezentanci w różnych dziedzinach i na różnych szczeblach działalności eklezjalnej. Normy i zasady działalności Kościoła są formułowane w świetle Objawienia Bożego i nauczania Kościoła współczesnego. Są one kryteriami oceny aktualnej reakcji Kościoła na wezwania do urzeczywistniania się Kościoła i jego posłannictwa w obecnym czasie. Na podstawie tych norm i zasad ustala się imperatywy dla działalności Kościoła na dziś i na najbliższą przyszłość.

Próby podporządkowania albo nadrzędnego traktowania elementu praktycznego lub normatywnego byłyby wypaczeniem teologii pastoralnej, co miało miejsce niejednokrotnie w przeszłości. Nie może być wyższości jednego elementu nad drugim, ponieważ teoria i praktyka w teologii pastoralnej nie są przeciwstawne ani nie stoją obok siebie czy naprzeciw siebie, ale stanowią jedność dwubiegową i zróżnicowaną²³.

Wzajemny stosunek teorii i praktyki kościelnej może być określony jako stosunek obustronnego oddziaływania na siebie. Między normatywnym i praktycznym elementem refleksji teologiczno-pastoralnej zachodzi jakościowa

²¹ *Teologia pastoralna*. Red. R. Kamiński. T. 1. Lublin 2000 s. 20.

²² J. M a j k a. *Metodologia nauk teologicznych*. Wrocław 1981 s. 207-208.

²³ N. G r e i n a c h e r. *Das Theorie-Praxis Problem in der Praktischen Theologie*. W: F. K l o s t e r m a n n, R. Z e r f a s s. *Praktische Theologie heute*. München–Mainz 1974 s. 109-110; T. N e u f e l d. *Das Theorie-Praxis Probleme als Anfrage an die Praktische Theologie*. „Franziskanische Studie” 61:1979 nr 2-3 s. 210-235.

przemiana. Teoria potrzebuje sprawdzenia lub odparcia jej przez praktykę; z kolei praktyka kościelna zawiera normatywne założenia uzasadniające, a następnie wyjaśniające warunki realizacji, zanim zacznie wyprowadzać praktyczne wnioski. Praktyka wciela w życie teoretyczne modele. Teoria jest między innymi także bodźcem działania²⁴.

3. ŹRÓDŁA REFLEKSJI TEOLOGICZNOPASTORALNEJ

Specyfika teologii pastoralnej polega nie tylko na normatywnym i praktycznym charakterze jej refleksji, ale także na tym, że prowadzone przez nią badania naukowe opierają się na dwóch rodzajach źródeł: Objawieniu Bożym oraz doświadczeniu religijnym ludzi i wspólnot religijnych. Zadaniem teologii pastoralnej jest opracowanie teologicznych zasad określających zbawczą działalność Kościoła we współczesnym świecie. Dlatego najpierw poznaje ona, jakie wymogi stawia Objawienie Boże i nauczanie Kościoła dziełu realizacji zbawczej misji Kościoła, czyli co ma czynić Kościół, w świetle prawd i zasad objawionych, na różnych szczeblach działalności duszpasterskiej. Badania te służą poznaniu celów, treści, środków i metod działalności duszpasterskiej. W świetle wspomnianych zasad teologia pastoralna prowadzi refleksję nad poszczególnymi formami działalności zbawczej Kościoła, aby ocenić wartość form aktualnie stosowanych i sformułować wskazania na przyszłość.

Ważne dla teologii pastoralnej jest pytanie, czy Kościół, aktualizujący swą działalność w określonych warunkach miejsca i czasu, realizuje – w swojej strukturze, celach i sposobach działania, w osiągniętych rezultatach i w życiu jego członków zbawczą misję, do której został powołany. Odpowiedź na to pytanie musi zawierać odniesienie do Objawienia Bożego i nauk teologicznych, zwłaszcza eklezjologii oraz z drugiej strony do konkretnej sytuacji, która może być badana metodami socjologicznymi, psychologicznymi itd. Badania rzeczywistości społecznej i indywidualnej, poznanie warunków miejsca i czasu, w których dokonuje się działalność zbawcza Kościoła, poznanie historycznego doświadczenia duszpasterskiego Kościoła i wszystkiego, co rzuca światło na postawy i zachowania poszczególnych ludzi i społeczności ludzkich, stanowi ważny etap badań teologii pastoralnej.

Skuteczna działalność eklezjalna zakłada znajomość rzeczywistości społecznej, psychologicznej, religijno-duszpasterskiej, historycznej, czyli znajo-

²⁴ Neufeld, jw. s. 218.

mość osób i grup ludzi, na które Kościół oddziałuje. Te same formy oddziaływania duszpasterskiego mogą mieć w zmienionych uwarunkowaniach historycznych, społecznych, religijnych i duszpasterskich różną wymowę i inną skuteczność w osiąganiu celów. Refleksja pastoralna musi opierać się na znajomości rzeczywistości podlegającej ciągłym zmianom²⁵.

Teologia pastoralna wyprowadza wnioski służące skuteczniejszej działalności zbawczej Kościoła. Na podstawie Objawienia Bożego i nauczania Kościoła oraz doświadczenia chrześcijan teologia pastoralna formułuje wnioski w postaci zasad, dyrektyw i wskazań pastoralnych. Stanowią one istotny element teorii duszpasterstwa, uwzględniającej aktualne potrzeby i wyzwania czasu. Teologia pastoralna uzasadnia wnioski pastoralne na podstawie Objawienia Bożego i doświadczenia ludzkiego. Każda zasada pastoralna, reguła czy wskazanie pastoralne powinno sprowadzać się do prawd i zasad wyprowadzonych z Objawienia Bożego albo być uzasadnione empirycznie i poparte wynikami badań socjologicznych, psychologicznych itd. Wypracowanie zasadnych wniosków i teorii duszpasterstwa wymaga uwzględnienia zarówno teologicznych, jak i empirycznych źródeł badań teologicznopastoralnych, od rzetelnego potraktowania których zależy wartość refleksji teologicznopastoralnej.

4. RODZAJE BADAŃ TEOLOGICZNOPASTORALNYCH

Ze względu na złożoność przedmiotu istnieją w teologii pastoralnej różne rodzaje uprawiania refleksji naukowej. Hans van der Ven mówi o czterech typach badań naukowych w teologii pastoralnej: monodyscyplinarne, multidyscyplinarne, interdyscyplinarne i intradyscyplinarne²⁶.

Badania monodyscyplinarne charakteryzują się wspólnym celem i metodą. Ten typ badań naukowych występował w teologii pastoralnej do roku 1777. Teologia pastoralna była wówczas spojeniem refleksji, reguł, rad i zaleceń skierowanych na duszpasterską praktykę. W poszczególnych dyscyplinach teologicznych dotykano problemów związanych z praktyką pastoralną.

Po wprowadzeniu w roku 1777 na uniwersytety teologii pastoralnej jako samodzielnej dyscypliny dokonał się jej wielki rozwój, jednak ta odnowiona

²⁵ M a j k a, jw. s. 208.

²⁶ H. van der V e n. *Unterwegs zu einer empirischen Theologie*. W: *Theologie und Handeln*. Hrsg. O. Fuchs. Mainz 1984 s. 102-128; zob. S. K n o b l o c h. *Was ist Praktische Theologie?* Freiburg-Schweiz 1995 s. 206.

dyscyplina teologiczna korzystała nadal z metod badawczych stosowanych w innych dyscyplinach teologicznych.

Badania multidyscyplinarne, prowadzone w ramach teologii pastoralnej, mają różne cele i różne metody. Wskazują one, że teologia pastoralna nie może realizować się tylko w jednym wymiarze. Ona musi także odnieść się do badań prowadzonych przez inne dyscypliny naukowe. Według takiego rozumienia teologia pastoralna wiąże w całość naukę teologiczną z wynikami badań empirycznych. Nauki empiryczne dostarczają danych, które teologia pastoralna wykorzystuje w prowadzonej przez siebie refleksji naukowej. Teologia pastoralna uwzględnia wyniki badań empirycznych, zestawia je z teologiczną teorią i następnie interpretuje teologicznie. W naukach empirycznych chodzi o wyjaśnienie zjawisk indywidualnego i społecznego życia w perspektywie psychologicznej, socjologicznej i prakseologicznej. Natomiast w teologicznej refleksji chodzi o krytyczne przemyślenia z perspektywy Ewangelii i teologicznego nauczania²⁷.

Badania interdyscyplinarne, jak mówi sama nazwa, wskazują na zachodzącą wzajemną zależność między teologią pastoralną a naukami empirycznymi. Badania interdyscyplinarne charakteryzują się wspólnym celem i różnymi metodami. H. van der Ven określa multidyscyplinarność jako następowanie po sobie (*Nacheinander*), zaś interdyscyplinarność jako „kroczenie wespół” (*Miteinander*). W pierwszym przypadku chodzi o „seryjny monolog”, w drugim o „paralelny dialog” między dyscyplinami naukowymi²⁸.

W badaniach intradyscyplinarnych teologiczne i empiryczne metody badawcze i wyniki badań łączą się w jedną metodyczną i metodologiczną całość. Oznacza to, że teologia pastoralna sama powinna być „empiryczna”. Wymaga ona takiego instrumentarium metodologicznego, w którym poszukiwanie metod i technik badawczych innych nauk zostanie zintegrowane w teologii.

Według F. X. Arnolda, bez znajomości historycznych dziejów chrześcijaństwa nie można zrozumieć aktualnego stanu Kościoła, a bez tego zrozumienia nie można kierować Kościołem zgodnie z jego przeznaczeniem i potrzebą czasu. Ocena minionej działalności pastoralnej potrzebna jest do ustalenia postulatów dla tej działalności obecnie i na przyszłość. Do realizacji takiej refleksji ma służyć, zdaniem F. X. Arnolda, metoda historyczno-teologiczna i dedukcyjno-indukcyjna. Przedmiot takich badań obejmuje trzy elementy, które można nazwać trzema etapami postępowania badawczego. Realizacji

²⁷ K n o b l o c h, jw. s. 209.

²⁸ Tamże.

takiego postępowania badawczego doskonale służą metody paradygmatu analizy teologii pastoralnej.

Na pierwszym z tych etapów przeprowadza się naukową refleksję nad istotą Kościoła, nad podmiotami działalności zbawczej Kościoła, nad funkcjami, strukturami i uwarunkowaniami jego urzeczywistniania się w teraźniejszości. Zasady istnienia i działania Kościoła powinny być sformułowane na podstawie Objawienia Bożego i istoty Kościoła. Zasady te stanowią fundament teologicznej analizy aktualnej sytuacji duszpasterskiej, są kryteriami oceny aktualnej reakcji Kościoła na wezwanie do urzeczywistniania siebie i swego posłannictwa. Opierając się na tych zasadach można ustalić imperatywy dla działalności Kościoła na najbliższą przyszłość.

Na drugim etapie badawczym dokonuje się analizy aktualnej sytuacji Kościoła, w której realizuje on swoją działalność. Jest to analiza o charakterze teologiczno-historycznym i teologiczno-socjologicznym, dokonana za pomocą metod właściwych tym dyscyplinom. Tradycyjne formy działalności Kościoła rozpatrywane są tutaj jako owoc historycznej refleksji Kościoła nad jego ówczesną sytuacją. Wiele z tych form utraciło dzisiaj swoje znaczenie i skuteczność i dlatego nie wyraża aktualnej samoświadomości Kościoła, stąd rodzi się potrzeba sprawdzenia zasadności i skuteczności istniejących form działalności Kościoła w obecnych warunkach. Istotne jest umożliwienie adekwatnej reakcji Kościoła na problemy współczesnego świata, a nie sposób zachowania dotychczasowych form życia kościelnego. W tym celu teologia pastoralna musi prowadzić krytyczną refleksję nad działalnością Kościoła w świecie²⁹.

Teologiczna analiza teraźniejszości, opierając się na badaniach socjologicznych, psychologicznych i pedagogicznych, obejmuje zagadnienia dotyczące sytuacji współczesnego świata w wymiarze globalnym, w różnych społecznościach ludzkich oraz sytuacji jednostki. Chodzi o sprawdzenie skuteczności i sensowności istniejących form działalności Kościoła w aktualnych warunkach. Ważne jest tutaj zinterpretowanie dotychczasowych form działalności Kościoła w świecie, w ramach służących im instytucji oraz związków Kościoła z kulturą. Teologiczna interpretacja współczesności związana jest z odczytywaniem znaków czasu³⁰.

Rezultatem, dokonanej w świetle kryteriów teologicznych analizy sytuacji Kościoła w konkretnym okresie historycznym, powinny być imperatywy działania określające, co należy w konkretnych warunkach miejsca i czasu czynić,

²⁹ Z u b e r b i e r, jw. s. 71.

³⁰ Tamże s. 71-79.

aby zapewnić urzeczywistnianie się Kościoła zgodne z jego istotą oraz z zamierzeniami Boga.

Na trzecim etapie badawczym ustala się konkretne zasady i dyrektywy, według których powinna przebiegać działalność Kościoła zmierzająca do jego autorealizacji obecnie i na przyszłość. Formułując teologicznie uzasadnione zasady dotyczące działania Kościoła teraz i na przyszłość, teologia pastoralna przyczynia się jednocześnie do kształtowania świadomości tych, którzy za tę działalność pastoralną Kościoła są odpowiedzialni. Z wypracowanych dla działalności Kościoła zasad można dopiero wyprowadzić dyrektywy, czyli szczegółowe wytyczne dla praktycznej działalności różnych podmiotów posługi eklezjalnej. W postulatach wyraża się kierunek realizowania działalności Kościoła w teraźniejszości i w przewidywanej przyszłości. W wypracowaniu wskazań i postulatów urzeczywistniania się Kościoła na przyszłość chodzi o szczegółowe wytyczne, co należy czynić oraz jakie uwarunkowania należy uwzględnić, aby Kościół stawał się obecny we wspólnotach danego czasu poprzez konkretne formy oddziaływania pastoralnego.

Wszystkie trzy etapy postępowania badawczego zachowują wewnętrzną jedność. Wyraża się ona tym, że analiza współczesnej sytuacji Kościoła zakłada wcześniej ukształtowaną refleksję nad jego istotą, zasady zaś i dyrektywy działania są wnioskami wynikającymi z dwóch poprzednich etapów badawczych, jako ich przesłanek.

5. TEOLOGIA PASTORALNA A INNE DYSCYPLINY NAUKOWE

Współczesna teologia pastoralna, jako nauka o działalności zbawczej Kościoła, w prowadzonych badaniach naukowych korzysta z wyników badań teologii systematycznej, jak i danych nauk empirycznych. Pominięcie wymiaru teologicznego sprowadzałoby tę dyscyplinę do „techniki duszpasterzowania”, odbierając jej to, co jest istotne dla każdej dyscypliny teologicznej. Zaniedbanie zaś elementu empirycznego prowadziłoby do skostnienia teologii pastoralnej i oderwania jej od życia. Dlatego teologia pastoralna musi uwzględniać zarówno prawdy teologiczne, jak i dane empiryczne. Powinna pozostawać w ścisłym związku z innymi dziedzinami teologii oraz z naukami humanistycznymi odczytującymi znaki czasu.

Teologia pastoralna jest integralną częścią całej teologii, jakkolwiek ma ona własny przedmiot badań. Co można powiedzieć o wszystkich naukach teologicznych, odnosi się także do teologii pastoralnej. Teologia pastoralna ma związek z całą teologią i dlatego musi być traktowana w kontekście całej teologii.

Teologia pastoralna opiera się na wynikach badań teologii systematycznej (teologii dogmatycznej, fundamentalnej, moralnej, eklezjologii, bibliistyki itd.) oraz prawa kanonicznego. Nie oznacza to, że teologia pastoralna musi obejmować elementy wymienionych nauk, ale może korzystać z wyników tych dyscyplin, aby wypracować we własnym zakresie aktualne modele teologiczne. W przeciwieństwie do wymienionych dyscyplin teologicznych teologia pastoralna charakteryzuje się orientacją egzystencjalną i praktyczną. W centrum jej zainteresowania jest Kościół w konfrontacji ze światem współczesnym. Jest to refleksja nad elementami stanowiącymi przedmiot teologii spekulatywnej, z punktu widzenia samobudowania się Kościoła obecnie i w przyszłości.

Teologia dogmatyczna ma za przedmiot poznanie i zgłębianie prawd wiary, które w szczególny sposób leżą u podstaw działalności Kościoła. Podobnie teologia fundamentalna i eklezjologia zgłębiają prawdy wiary mające podstawowe znaczenie dla refleksji teologicznopastoralnej. Teologia moralna mówi o czynach ludzkich w odniesieniu do ostatecznego celu życia, a teologia pastoralna wskazuje, co i jak w obecnych warunkach należy czynić, aby członkowie Kościoła stosowali się do zasad moralnych. Zarówno teologia dogmatyczna i fundamentalna, jak i teologia moralna zajmują się wiarą, zaś jej przyjęciem przez wiernych i wspólnoty religijne zajmuje się teologia pastoralna.

Działalność Kościoła uwarunkowana jest zawsze konkretną epoką. Chociaż z Biblii nie można bezpośrednio wyprowadzić wniosków dla działalności współczesnego Kościoła, to jednak Pismo Święte stanowi punkt wyjścia do refleksji nad działalnością Kościoła dzisiaj. Zwłaszcza nieodzowne jest tutaj studium Nowego Testamentu, ukazującego życie i działalność Kościoła Apostolskiego, który jest wzorem dla życia i działalności wspólnot chrześcijańskich wszystkich czasów³¹.

Do współczesnej teologii pastoralnej należy prowadzenie refleksji nad terażniejszą sytuacją Kościoła, specyfikującą jego działalność praktyczną. Wymaga to współdziałania teologii pastoralnej także z dyscyplinami pozateologicznymi, przedstawiającymi obraz kultury ludzkiej współcześnie i na przyszłość. Należy tutaj wymienić antropologię, socjologię i psychologię religii, pedagogikę, prakseologię, teorie organizacji i zarządzania, etnologię, statystykę i socjografię itd.

Na podkreślenie zasługuje współpraca teologii pastoralnej z socjologią i psychologią religii. Dzieje się tak zarówno na skutek dużego zasięgu współ-

³¹ Z u b e r b i e r, jw. s. 68.

czesnych badań socjologicznych i psychologicznych, jak też zbliżenia między tymi badaniami a duszpasterską działalnością Kościoła. W ostatnich dziesięt-
kach lat tak socjologowie, jak i psychologowie żywo interesują się zja-
wiskiem religii. Z drugiej strony, pastorałiści i duszpasterze coraz częściej
sięgają do socjologii i psychologii religii jako sprawnego narzędzia do stawia-
nia diagnozy pastoralnej i określania kierunków działalności eklezjalnej. Cho-
ciaż socjologia i psychologia religii są dyscyplinami autonomicznymi, posia-
dającymi odrębny przedmiot formalny, metody badań i język właściwy dla
każdej z nich, to jednak istnieje szerokie pole współpracy tych dyscyplin
z teologią pastoralną. Jeżeli w ramach teologii pastoralnej prowadzi się teolo-
giczną interpretację kultury współczesnej, to dla przeprowadzenia tej interpre-
tacji niezbędne są badania socjoreligijne i psychoreligijne.

Chociaż teologia pastoralna czerpie przesłanki teologiczne do wypracowa-
nia modeli z podstawowych dyscyplin teologicznych, to jednak zaktualizowa-
nie ich i dostosowanie do potrzeb religijno-moralnych jednostek i wspólnot
chrześcijańskich wymaga korzystania z nauk humanistycznych. Wyniki badań
tych dyscyplin ukazują sytuację jednostek i grup religijnych, dla których są
wypracowywane przez teologię pastoralną aktualne modele teologiczne. Na
podstawie danych nauk empirycznych teologia pastoralna ma możliwość wy-
pracowania aktualnych modeli teologicznych. Dane te jednak muszą być
zinterpretowane teologicznie.

Najbardziej przystosowane do terażniejszości modele teologiczne, impera-
tywy i programy działania wskutek gwałtownych przemian kulturowo-społecz-
nych szybko się dezaktualizują. Sytuacja ta zmusza do ciągłego kontaktu
z rzeczywistością społeczną i nieustannych przemyśleń teoretycznych, aby
wprowadzać unowocześnione metody duszpasterstwa. W dokonywaniu tych
korekt potrzebna jest teologii pastoralnej pomoc ze strony nauk empirycz-
nych, zwłaszcza socjologii religii, która stawia nie tylko diagnozę, lecz także
prognozę rzeczywistości społeczno-religijnej w określonych warunkach środo-
wiskowych.

Także współpraca psychologii religii z teologią pastoralną jest nieodzowna,
gdyż w działalności duszpasterskiej Kościoła spotykają się dwa wymiary:
nadprzyrodzony i przyrodzony. W akcie wiary wymiar obiektywny łączy się
z czynnikami subiektywnymi. Wiara jest działaniem łaski Bożej i udziałem
naturalnych właściwości psychicznych człowieka. Psychologia religii wskazuje
na właściwości psychiczne człowieka naszych czasów, na sposoby przemawia-
nia do współczesnego człowieka, aby mógł on przyjąć Prawdę Objawioną.
Psychologia religii pomaga w kształtowaniu prawdziwego pojęcia Boga oraz
wnosi wkład w rozumienie człowieka i Kościoła. Ukazując bogactwo życia

psychicznego człowieka, psychologia religii może wydatnie pomóc w poszukiwaniu adekwatnych do współczesnych potrzeb form oddziaływania pastoralnego. Służy ona także szerszemu stosowaniu symboliki religijnej, która jest zrozumiała dla współczesnego człowieka. Psychologia pastoralna wskazuje także na metody kształtowania dojrzałej religijności człowieka i wraz z antropologią pozwala lepiej rozumieć człowieka naszych czasów.

*

Teologia pastoralna osiągnęła ważny etap rozwoju po Soborze Watykańskim II. Nauczanie soborowe otworzyło przed teologią pastoralną nowe perspektywy i zadania, wytyczyło nowy styl i metodę prowadzenia badań teologiczno-pastoralnych. Wszystko to ma wpływ na współczesną tożsamość teologii pastoralnej.

Do badań nad działalnością zbawczą, w coraz bardziej komplikującej się rzeczywistości społeczno-religijnej, teologia pastoralna wykorzystuje zespół metod właściwych dla praktycznych dyscyplin teologicznych. Adekwatnie do praktycznego i normatywnego charakteru teologii pastoralnej, dyscyplina ta stosuje metody indukcyjne i dedukcyjne; jakościowe i ilościowe. Wszystkie metody w zharmonizowany sposób funkcjonują w ramach paradygmatu analizy teologii pastoralnej.

Chociaż w wymiarze metodologicznym teologii pastoralnej jest jeszcze bardzo dużo do zrobienia, to jednak także dotychczasowe osiągnięcia na tym polu dobrze przysłużyły się badaniom naukowym, a te z kolei realizacji zbawczej działalności Kościoła w świecie współczesnym. Ze względu jednak na coraz większe trudności w dostosowaniu działalności Kościoła do burzliwych i wielokierunkowych przemian w świecie, teologia pastoralna musi poszukiwać jeszcze większej adekwatności metod badawczych w stosunku do nasilających się wyzwań obecnego czasu. Wydaje się, że trzeba pójść drogą syntezy metod stosowanych w ramach nurtu eklezjologicznego³² i prakseologicznego teologii pastoralnej. Takie podejście otworzy szansę bardziej wszechstronnego prowadzenia badań przy wykorzystaniu pełnego spectrum

³² Na potrzebę syntezy elementów, wypracowanych w ramach różnych koncepcji nurtu eklezjologicznego teologii pastoralnej, zwracali już uwagę niektórzy teologowie pastorałści prawie 40 lat temu. Zob. B l a c h n i c k i. *Teologia pastoralna ogólna*. Cz. 2 s. 149-150; P. A. L i e g e. *Position de la theologie pastorale*. „La Point Theologique” 1971 s. 51-96.

metod dedukcyjnych i indukcyjnych oraz równego traktowania teologii pastoralnej ogólnej i szczegółowej oraz eklezjologii esencjalnej i egzystencjalnej.

THE IDENTITY OF MODERN PASTORAL THEOLOGY

S u m m a r y

Four kinds of research are conducted in pastoral theology: monodisciplinary, multidisciplinary, interdisciplinary and intradisciplinary. The first kind is characterized by a common aim and a common method, the second – by a common aim and different methods, the third one – by different aims and different methods, and the fourth one – by a common aim and different methods. Multidisciplinary, interdisciplinary and intradisciplinary research is necessary for modern theology, but to conduct it, excellent qualifications of a theologian-pastoralist are necessary.

The paradigm of pastoral theology is based on practical syllogism. In the construction of this syllogism the major premise contains the norms for the given problem, and the minor premise contains the analysis of actual reality; and the conclusion has a normative and actual character. At every stage of research of the paradigm of pastoral theology different working methods are used. At the first (ecclesiological) research stage of the pastoral theology the paradigm the deductive method is used, but also the comparative method, the positive method, exegesis, interpretation of the text, analogy, etc. At the second (kairological) research stage the historical-theological method is used, the sociological-theological method, methods used in empirical sciences, as well as observations, interviews, surveys, and studies based on a questionnaire. In studies based on documents historical methods are used, the method of source criticism and interpretation, the comparative method, analysis of the text, etc. At the third (praxeological) research stage of the pastoral theology paradigm the method of synthesis, the method of interpretation, the method of classification, etc. are used.

Translated by Tadeusz Karłowicz

Słowa kluczowe: tożsamość, teologia pastoralna, nauka teologiczna, nauka praktyczna, praktyka kościelna, modele teologiczne, programy działania, badania multidyscyplinarne, badania interdyscyplinarne, badania intradyscyplinarne, paradygmat teologii pastoralnej, diagnoza, pastoralna, prognoza pastoralna, imperatywy.

Key words: pastoral theology, theological studies, practical science, ecclesial practice, norms, principles, multidisciplinary studies, interdisciplinary studies, intradisciplinary studies, pastoral theology paradigm, working methods, empirical methods, normative methods.